

Posturbanizm: Postmodern Çağda Batılı Şehir ve Hafızası

Posturbanism: Western City and Urban Memory in the Postmodern Age

Mustafa Alıcı

Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abstract

Nowadays, local/regional history of the city which constitutes the memory of it, dynamic verbal reminiscences about its prominent figures and characters, its original local arts and micro-architecture, urban literature sticking every street in its memory by scanning each of them, its folklore that protects the original of the town and local policies enabling micro-municipality come to the forefront.

Post-urbanism, reflecting the concept of post-modern city points out to human beings with exalted identity, to a city with localness containing collective subjectivity and to the limits of belonging to a place with micron scales. If protecting the historical contexture and memory of the city as it is, is a modern concept; having critical perspectives to develop it with tools such as inspiration and intuition, and to update and elaborate it in accordance with the necessities of the age could be a postmodern one.

Keywords: Modernism, postmodernism, posturbanism, urban memory, micro-urbanism.

Öz

Günümüzde bir şehrin hafızasını oluşturan mahalli/yerel tarihi, önemli şahsiyet veya figürleri hakkındaki dinamik sözlü hatıratlar, özgün mahalli sanat ve mikro mimari, her bir sokağı tarayarak belleğine alan şehir edebiyatı, şehrin orijinal dokusunu koruyan folkloru ve mikro beldeciliğe imkân tanıyan yerel politikalar öne çıkmaktadır.

Postmodern şehir anlayışını yansıtan posturbanizm, yüceltilmiş benlikle insana, kolektif subjektifliğe sahip yerellik ile şehre ve mikron ölçeklerle mekâna aidiyetin sınırlarına işaret etmektedir. Şehrin tarihsel doku ve hafızasını olduğu gibi korumak, modern bir kavram ise onu ilham, sezgi gibi araçlarla geliştirecek eleştirel bakışa sahip olmak ve onu çağımıza uygun güncelleyerek detaylandırmak postmodern bir kavramdır.

Anahtar Sözcükler: Modernizm, postmodernizm, posturbanizm, şehir hafızası, mikro şehirçilik.

Summary

Nowadays, there is dynamic verbal requiem about the local history along with urban figures that make up the urban memory as well as urban arts and micro-architecture that constitute urban literature scanning each street, or folklore which protects the original texture of the town. It also leads to bringing about local policies that allow micro-municipality.

Post-urbanism, reflecting the concept of the post-urbanized city, points to the limits of belonging to the place with the sublimated self-humanity, the locality with collective subjectivity as well as to the micron scales. To protect the urban historical contexture and memory as it is could be considered as a modern concept while having critical perspectives to develop it with tools such as inspiration and intuition, and to update and update it according to our age could be postmodern.

In this article, it is revealed that, especially for scholars engaged in social and human sciences, both human self-memory and city memories can be rated among the basic concerns of post-urbanism. Actually, the postmodern self-image becomes a tool that mentally prepares man for the future, while not forgetting “the other”, nevertheless making sense out of it in its way and thus expressing the self.

From this point of view, the postmodern human being who is loaded with “excessive self” wants to see himself/herself again and again from past to future in the turmoil of nature as well as natural spaces, upon which one looks vague and incomprehensible. For the postmodern human being, it is he or she who is the secret and obvious effective subject of everything around. The first step for a person who has to look critically at his/her exalted subject should be to discover the

Özet

Günümüzde bir şehrin hafızasını oluşturan mahalli/yerel tarihi, önemli şahsiyet veya figürleri hakkındaki dinamik sözlü hatıratlar, özgün mahalli sanat ve mikro mimari, her bir sokağı tarayarak belleğine alan şehir edebiyatı, şehrin orijinal dokusunu koruyan folkloru ve mikro beldeciliğe imkân tanıyan yerel politikalar öne çıkmaktadır.

Postmodern şehir anlayışını yansıtan posturbanizm, yüceltilmiş benlikle insana, kolektif subjektifliğe sahip yerellik ile şehre ve mikron ölçeklerle mekâna aidiyetin sınırlarına işaret etmektedir. Şehrin tarihsel doku ve hafızasını olduğu gibi korumak, modern bir kavram ise onu ilham, sezgi gibi araçlarla geliştirecek eleştirel bakışa sahip olmak ve onu çağımıza uygun güncelleyerek detaylandırmak postmodern bir kavramdır.

Makaleye göre günümüzde bilhassa sosyal ve beşerî bilimlerle uğraşan bilim adamları için insanın benlik hafızası ve şehir hafızaları posturbanizmin temel ilgi alanlarından sayılabilir. Günümüzde postmodern ben tasavvuru, zihinsel açıdan insanı geleceğe hazırlarken ötekini unutmayan, ama kendine göre anlamlandıran ve böylece kendini ifade etmeye yarayan bir araç hâlini almaktadır.

Bu açıdan bakıldığında “aşırı ben” ile yüklü olan postmodern insan, muğlak ve anlaşılmaz bulunduğu doğa ve doğal mekânlardaki kargaşa içinde geçmişten geleceğe her zaman diliminde yine kendini görmek istemektedir. Zira postmodern insana göre etrafındaki her şeyin gizli ve aşıkâr öznesi yine kendisidir. Aşırı

nature of ontological beings, and the second step is to be able to turn to metaphysics even though being within the external world.

All kinds of negativity aside, the post-urban sociology, in particular, can contribute to the sudden emergence of excessively critical urban perceptions, for instance, new and improved methodological approaches or dynamic theoretical illuminations that are felt as well-practiced or even to the postmodern policies that developed under micro-urban consciousness, that is, by the title of “the return of the city to its actual self-memory”.

According to the present article, the memory of a city is, respectively, the sum of all the collective impressions, horizontal (historical) and vertical (mentality) changes as well as the technical (facilitating) developments that generate the formation of the given city. While preserving the continuity of history and culture of the city, by strengthening the identity of its inhabitants and their close relationships with each other, in the final analysis, this memory determines “the spirit of the city”. More precisely, in order to reveal its unique styles and images that distinguish the urban life from other lifestyles, the urban memory shows the evolution and continuity in urban material and spiritual structures as well as in its social and cultural forms.

In the sense of postmodern critique of the western city, we can say that in the creative process of the post-urban city, memory is everything that is constantly formed and maintained in itself. In this respect, each individual and events they have experienced, for instance, the things which could create new memories, and which would be remembered and capable of

yüceltilmiş öznesine eleştirel bakmak zorunda olan insan için birinci adım, varlığın doğasını keşfetmesi, ikinci adım ise afak içinde metafiziğe yönelebilmesi olmalıdır.

Her türlü olumsuzluk bir yana bilhassa “posturbanizm sosyolojisi”, aşırı eleştirel şehircilik algılarının ortaya çıkmasına söz gelişi yeni ve gelişmiş metodolojik yaklaşımlar veya pratiği hissedilen dinamik teorik aydınlatmalar hatta mikro kentlilik bilincini geliştirilen postmodern siyasetler yoluyla şehrin gerçek “hafızasına yeniden dönüşü” yani “kendi benliğini ve belleğini” bulmasına olumlu yönden katkılar sağlayabilecektir.

Makaleye göre şehrin hafızası, sırasıyla şehrin oluşumunu meydana getiren kolektif izlenimler, yatay (tarihsel) ve dikey (zihniyet) değişimler ve teknik (kolaylaştırıcı) gelişimlerin toplamıdır. Bu hafıza, şehrin tarih ve kültüründeki devamlılığı korurken, şehir sakinlerinin kimlik ve birbirleriyle yakınlığını güçlendirerek son tahlilde “şehrin ruhunu” belirler. Daha açık bir dille şehrin hafızası, şehri diğerlerinden ayıran eşsiz stil ve imgeleri ortaya çıkarmak üzere maddi ve manevi yapılarındaki hatta sosyal ve kültürel formlardaki evrimi ve devamlılığı gösterir.

Batılı şehrin postmodern kritiğini yaparken diyebiliriz ki posturban şehrin gelişim sürecinde hafıza, devamlı oluşan ve bizzat korunan her şeydir. Bu bakımdan her bir birey ve onlara ait her bir olay; mesela yeni bellekler yaratabilecek, hatırlanacak ve yeniden hatırlanabilecek güçte olan şeyler hafızayı oluştururlar. Buna ilave olarak kişisel hatıralar, anılar veya

being remembered again constitute the memory. Additionally, this very post-urban memory, which can be described as personal memories, namely, private past actions that increase collectivity, is a kind of environment and collective memory. These include the parts that need to be preserved for the “formation”, “change” or “development” of the city, and the structures that constitute collective memory for the urban city. Therefore, it can be said that the current development of a city according to westerners may have profound effects on postmodern collective memory due to post-industrial developments.

From a deeply concerned point of view, instead of serious, mind trusted and objectivist *homo serious* typology of modern human beings, the postmodern man is more open to changes and various orientations in extreme agility. In this respect, he/she is a person who does not construct himself/herself with a single value structure from birth, therefore, does not consider the universe as a single entity, and does not tire himself /herself in order to discover the reality which seeks to develop the discourse he or she believes into a paradigm and hence develops it. Moreover, since postmodern human understands what is called reality as not beyond and absolute, but as it is, and as it is perceived, this person can be regarded as *homo rhetoricus*, that is, a person who constructs his or her “discourse” and accordingly, his/her “constructor-world”, “selfish self” as well as “pivotal memory”.

The post-urban human being is in favor of a poly-vocal and poly-visual panorama. This person sees the urban memory which is the systems of symbols keeping his/her past fresh and local inhabitants as “the real creators” of the urban life and always wants

kolektifliği artırıcı gemiş eylemler olarak tanımlanabilen bu posturban hafıza, bir tür ortam ve kolektif hafızadır. Bunlar içinde “şehrin oluşumu”, “değişimi” veya “gelişimi” için korunması gereken parçalar ile şehrin tarihi için kolektif hafıza meydana getiren yapılar, şehrin gerçek, orijinal ve kimlik verici unsurlarıdır. Bu yüzden denilebilir ki batılılara göre bir şehrin hâlihazırdaki gelişimi, sanayi sonrası gelişmelere bağlı olarak postmodern kolektif hafıza üzerinde derin etkilere sahip olabilir.

Daha endişeli açıdan bakıldığında modern insanın ciddi, aklına iman eden ve nesnellige güvenen *homo seriusus* tipolojisi yerine postmodern insan, daha çok değişimlere ve türlü yönelimlere aşırı çeviklik içinde açık olan insandır. Bu yönüyle o, doğuştan tek bir değer yapıyla kendini inşa etmeyen, yaşadığı evreni tek bir teşekkül şeklinde görmeyen, inandığı söylemi paradigmaya dönüştürüp onu geliştirecek kaynaklar peşinde olan gerçekliği keşfetmek için kendini yormayan biridir. Dahası o, gerçeklik denen şeyi terlerde ve mutlak değil aksine olduğu gibi ve algılandığı şekliyle anladığından kendi “söylemini” ve ona göre de “ inşa edici dünyasını”, “bencil benliğini” ve “hafızasını” inşa eden insan yani *homo rhetoricus* kabul edilebilir.

Posturban insan, çok sesli (poli-vokal) ve çok görüntülü (poli-vizual) bir panoramadan yanadır. Bu insan geçmişini taze tutan semboller sistemi olan şehrin hafızasını ve şehrin sakinlerini gerçek yaratıcılar olaak görür ve bu yaratıcıların niyetlerini daima hafızada korumak ister.

to preserve their intentions in memory. References embedded with postmodern egoism can always strengthen, neutralize, or may lead to opposing actions. As a result, the postmodern urbanism as a place of individual memory becomes a suitable space both for symbolic control and critical reactions.

Therefore, the postmodern human memory, functioning in accordance with Western sociology, can concrete up itself in dynamic personal memories. In this respect, the memory becomes braided by social dynamics produced by the West and embedded in external cultural symbols. From this point of view, being a Western urban resident can be seen as a more social subjective experience than ever. Because private cognitive memory of the resident can be regarded as the memories people can create as the subjective perception of the past, rules of good manners, and body of past events that contribute our own memories.

As a result, *homo postmodernus* consciousness is preserved, protected and preserved as well as remembered by the complex functions of the brain anatomically whereas the mental capacity at which Western events take place in a long evolution; hence, it is highlighted in the post-colonial period as real human memory, which is open to the dialectics of remembering and forgetting in permanent evolution, and it is still influencing other people who live in other parts of the world.

Postmodern egoizm ile örülü referanslar, özgün niyetsellikleri daima güçlendirir, nötralize eder veya karşıt eylemlerin doğmasına yol açabilir. Sonuçta bir bireysel hafıza yeri olarak postmodern şehir, hem sembolik kontrol hem de eleştirel tepkiler için uygun bir alan haline gelir.

Bu bakımdan Batı sosyolojisine uygun bir tarzda işleyen postmodern insan hafızası kendini dinamik kişisel hatıralarda somutlaştırabilir. Bu açıdan hafıza, batı tarafından üretilen sosyal dinamiklerle örgülü ve dış kültürel sembollere gömülü hale gelir. Dolayısıyla, Batılı şehrin sakini olmak “sosyal bir öznel deneyim” olarak görülebilir. Zira ona ait bilişsel hafıza; insanların geçmişe dair öznel algı oluşturdukları, görgü kuralları, anılarımıza yardımcı olan geçmiş olaylar bütünü sayılabilir.

Neticede *homo postmodernus* bilinç, uzun bir evrim içinde Batı’ya ait olayların gerçekleştiği zihinsel kapasite olarak anatomik açıdan beynin karmaşık fonksiyonları tarafından saklanan, korunan ve hatırlanan; kalıcı evrimde hatırlama ve unutmanın diyalektiğine açık olan gerçek insan hafızası olarak bizzat ileri sömürgeci dönemde öne çıkarılmakta ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan diğer insanları etkisi altına almaktadır.

Giriş

Fransız filozof Jean Francois Lyotard'ın 1979 yılında yaşadığımız dünyanın, yeni bir çağın tam eşliğinde, yeni bir dönemece girmiş olduğunu ve artık “postmodern bir dünya” olarak nitelenmeyi hak eden ayırt edici özelliklere işaret etmesinden bu yana tam kırk yıl geçti. Ona göre, biz insanların bilmesi gereken birinci ders, içine girdiğimiz bu zaman diliminde eski bir dünyadan çıkmış olduğumuzun farkına varmamızdır.

Lyotard'a göre, modern dünyanın ayırt edici en önemli özelliklerinden biri etrafını “büyük hikâyelerle” (meta-anlatılar) örmesiydi. Bu büyük hikâyeler, çağ atlatıcı ilerlemeler, aydınlanma, evrensellik, özgürlük, eşitlik, adalet, hümanizm gibi azamet verici ideolojilerden oluşuyordu. Modern mega kentler inşa eden ve gökdelenlerde yaşayan insanlar, bu büyük hikâyelerin peşinde koşarak çok büyük bedeller ödediler. Ancak, modern kentlinin elde ettiği tek şey kocaman bir sıfırdı. Lyotard'a göre, modern insan kendi çağının sunduğu hiçbir ideale ulaşamadı. Söz gelişi ne modernist liberalizmin inandırmaya çalıştığı “özgürlük idealine” ulaşabildi ne sosyalizmin gösterdiği barışçıl ve emekçi eşitlik ne de her bakımdan adalet sağlanabildi. Dahası modernizmin vadettiği aydınlanma, ilerleme ve evrensellik iddialarının irfansız bir dünyayı götürdüğü yer açıktır. Ona göre postmodernizm, derin kuşku duyduğu bu modernist büyük anlatıları hafife ve basite alan bir benlik geliştirdi.¹

Modernizmin en büyük savunucularından Habermas ise postmodernistlerin, modern rasyonaliteye yönelik eleştirilerine aydınlanmacı modernist Nietzsche'nin görüşlerinden hareketle cevaplar verir. O, modernitenin toptan reddine karşı çıkar. Ona göre Heidegger ve Derrida gibi postmodern filozoflar, aklın tenkidini tarihten ve cemiyetten silip onu varlık ve metinlerin içine yerleştirme peşindedirler. Habermas'a göre her ikisinin sosyal yapı ve süreçleri değersiz görmeleri bir nevi mistik bir hava oluşturmaktadır. Zira modern aklın tenkidi, sosyal problemleri yaratan sosyal değişimlerle doğrudan bağlantılı değildir. Habermas, bu noktada post yapısalcı anlayışın, insanların tecrübelerinde zemin bulmadığını bu yüzden de onun gündelik hayatın tüm ilişkilerindeki pragmatik ve duygusal ilişkileri ihmal ettiğini iddia eder.²

¹ Jean François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984), XXIV.

² Jürgen Habermas, *Theory of Communicative Action Vol. 2: Lifeworld and System*, çev. Thomas McCarthy (Cambridge: Beacon Press, 1987), 197.

Böylece Habermas, aydınlanmadan beri devam eden zincirin bir halkası olarak moderniteyi tamamlanmamış bir proje olarak değerli görür. Ona göre modernist faraziyeler, kendilerini tüketmediler aksine hâlâ çağın sosyal problemlerine çare arıyorlar. Son tahlilde Habermas gibi filozoflara göre teorisyenler, gündelik sosyal uygulamalara geri dönmeli ve postyapısalcı düşüncenin metinsel yönelimini düzeltmelidirler. O, gündelik dilin en merkezi çekirdeği, en evrensel bakış açıları bahşedendir. İletişime dayalı insan rasyonelliği hayatın her anına sızmalı ve yenilikçi sosyal eylemleri ve kültürel yaratıcılıkları teşvik edip desteklemelidir.³

Modernizm; rönesans, aydınlanma dönemlerinden süzülüp gelen, romantik idealizm, materyalizm ve pozitivizm ile vücut bulan bir anlayıştır. Hurafeye dayalı her türlü geçmişi kör ve kanlı bir fanatizm gören modernizm, beşerî kültür ve hayatı, evrensel ve objektif temellere dayanarak inşa eder. Dolayısıyla modernizm, geçmişe ait her türlü illüzyon, ön yargı ve fanatizme karşı bilginin yapı olarak temellendirilmesini, her iddiayı tenkit ederek araştırmayı amaçlayan aklın gücünü öne çıkarmaktadır. Modernizm, bütün rasyonel varlıkların akıl ile buluşmasını istemekle kalmaz aynı zamanda daha önemli olarak mutlak doğruya götürecek şekilde gerçeklik hakkında doğru düşünme kriter ve kurallarını da ikame eder. Son tahlilde modernite, akıl yoluyla insanın evreni anlayabileceğini, sosyal barışı tesis edebileceğini ve kendi şartlarını geliştirebileceğini iddia eder.⁴

Postmodernizm, bir form olarak, temelde siyaset, sosyal teoriler, kimlik ve kültürel ürünler dizisi (sanat, sinema, mimari vb.) olup modern olanlardan farklı ve yeni oluşu getirir. Bu açıdan bakıldığında postmodern fikri, modern olana rakip ve muhalif bir alan olarak yeni bir tarihsel dönem, yeni kültürel ürünler, dünya hakkında yeni teorik perspektifler sunar. Bu açıdan pek çok farklı postmodern teori, kültürel analiz ve eleştirel soruşturma olsa da hepsini “postmodern” başlığıyla bir araya getiren dört ortak kavram vardır:

a) Çoğulculuk, farklılık ve karmaşa gibi terimlere vurgu yaparken her türlü birleştirici, totaliter ve evrensel düzeni reddetmek.

b) Her türlü kapalı yapıya sahip sabit anlamı terk etmek ve kesin olmayanı, ihtimale açık olanı, muğlaklığı ve ironiyi benimsemek.

³ Kenneth H. Tucker, “Aesthetics, Play, and Cultural Memory: Giddens and Habermas on the Postmodern Challenge”, *Sociological Theory* 11/2 (1993): 198.

⁴ Timothy R Phillips & Dennis L. Okholm, *Christian Apologetics in the Postmodern World* (Downers Grove, Illionis.: InterVarsity Press, 1995), 12.

c) Objektifliği ve nihai hakikat peşinde olmayı bırakıp çoklu perspektifliği, metinler arası hermönetiği, kültürel ve teorik relativizmi tercih etmek.

d) Akademik ve kültürel disiplinler içinde ve arasında oluşabilecek her çeşit sınırın kaldırılmasına vurgu yapmak.

Neticede parçalanma, kaos, kopukluk ve yüzeyselliği merkeze alan postmodern dönem, yeni bir sosyal form, yeni bir tarihsel dönem, yeni bir sosyal kip ve farklı bireysel deneyim iddiasıdır.⁵ Böylece postmodernizm, özellikle merkeziyetçi, aşırı düzen verici ve her şeyi nesnellığe bağlayan modernizmin; kozmoloji, astronomi, fizik anlayışına itiraz eder. Modernitenin argümanlarına karşın postmodernizm, her türlü nihai hakikat ve mutlak doğruluk iddialarını reddederek onları nispileştirir.

Gidden, postmodern teorilerin sosyal dünyayı etkili bir şekilde açıklayamadığını, ama gündelik hayatın karşılıklı öznel oluşunu daha iyi anladığını, metin, dil gibi geleneksel iletişim araçları yerine sosyal hayatın karmaşasını daha iyi çözebildiğini iddia eder. Ona göre sosyal uygulamalar, her türlü yeni bilginin ışığında yeniden değerlendirilmeli ve daima aktüel hâle getirilmelidir.⁶

Postmodern sosyolojinin cemiyet fikri, modern olandan geniştir. Postmodernizmin savunduğu kolektif subjektiflik aslında bir anlamda, modernizmin savunmuş olduğu objektif ve nihai hakikat gibi kavramlara karşıt olmayı eleştirel olarak geliştirmiştir. Postmodern kolektif subjektiflik, pozitif bir model olarak, modernizmin savunduğu evrensel kültürlerin karşılaşması yerine çoklu kültürlülüğü, mutlak ekolojik haklar yerine melez ekolojik yaklaşımları ve sadece insanı merkez alan hümanist anlayışlar yerine bütün canlı ve cansız varlık ve topluluklara yönelik birliktelik anlayışı ve politikaları üretmeyi yansıtmaktadır.⁷

Dolayısıyla, modern sosyal yapılardan farklı olarak postmodern kolektiflik anlayışının iki boyutu vardır: Birincisine göre ekolojik açıdan tüm organizmalar, yani mikron ölçeklilerden en cüsseli olanlara kadar geniş yelpazede canlı varlıklardan oluşur. Bu anlayışa göre insan ve onun

⁵ K. F Gotham, "Urban Sociology and the Postmodern Challenge", *Humboldt Journal of Social Relations* 26/1-2 (2001): 58-60.

⁶ Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity in association with Blackwell, 1990), 38-39; Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis* (Berkeley: University of California Press, 1979), 123.

⁷ Jim Tarter, "Collective Subjectivity and Postmodern Ecology", *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 2/2 (1996): 65-80.

izin verdiği canlılar, baskın ve kural koyucu olmaktan çıkmalıdır. İkinci boyuta göre, her bir organizma bir mekânsal gerçeklik olarak yeni ekolojik sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Bir başka ifadeyle bütün farklılıklarıyla saygı görmesi gereken canlılar, “ekolojinin bağışıklık sistemi” olarak işlev gördüklerinden “topluluk” yerine “entegral birliktelik” oluştururlar. Bu açıdan düşünüldüğünde “postmodern ekoloji, insanın eşsiz varlık oluşunu ve her türlü romantik, idealist, aşkın bir doğa anlayışını reddederek, alternatif bir model olarak, birbiriyle yakından ilintili çoklu organizmaların oluşturduğu sistematik bir subjektiflik ağı” sunar.⁸

Modern ontoloji, insan varlığının tezahürlerini doğrudan veya dolaylı olarak tecrübe etmesini öncelikli bir değer olarak görür. Halbuki insanın tabiatla ilişkisi bize görüldüğü hâliyle ve bilimsel araştırmaların konusu olması açısından önemlidir. Bu ilişkinin temel amacı modern yaklaşımın anladığı gibi ona tahakküm etmek, onu sömürmek veya kendimize benzetmek değil, aksine insanın kendi ihtiyacına göre onu imar edip başkalarının da istifadesine sunmak olmalıdır. Bu noktada postmodernizmin doğaya bakışı hiper-realite olarak karşımıza çıkar ve tamamen farklı bir çehreye bürünür. Postmodern doğa anlayışına göre gerçekliği istediğimiz şekle sokma hırsı ve imkânı her türlü otantik ve aracı tecrübeyi imkânsız hâle getirmektedir. Postmodern insan, doğa dâhil çevresini tüm çıplaklığı ile görmek yerine ekran yoluyla, sinyaller veya elektronik levhalarla ve şifreli sistemlerle görmekte, hatta “online olmadan” tecrübe edememektedir. Bu açıdan bakıldığında günümüzün insanı, çevresini “bir araç” ile anlamak ve bir uzantı yoluyla her şeye “erişim sağlamak” istemektedir. Ancak eski araçlar, doğayla ilişkimizde tahakküm etmeyen araçlar iken günümüzdeki araçlar ise bizi bağımlı kılan araçlar hâline dönüşmektedir.⁹

Neticede realizmi ve natüralizmi esas alan modern metafiziğe karşı anti-natüralizmi savunan postmodernizm, epistemolojik açıdan akıl ve tecrübeye dayanan modern mutlak objektivizm yerine kolektif subjektivizmi öne çıkarmaktadır. Postmodernizm, insanın doğasını *Tabula Rasa* gören ferdiyetçi modernizm yerine onu sosyal bir teşekkül olarak algılayarak kolektif ve eşitlikçiliği öne çıkaran bir bakış açısı sunar. Son olarak liberal kapitalist bir bakış açısını şiddetle tenkit eden postmodernizm, bunun yerine toplumcu bakış açıları geliştirmektedir.¹⁰

⁸ Tarter, “Collective Subjectivity and Postmodern Ecology”, 80-83.

⁹ İbrahim Kalın, *Barbar Modern Medeni* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 12-13.

¹⁰ Stephen Ronald Craig Hicks, *Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault* (New Berlin: Scholarly Publishing, 2004), 15.

1) Kolektif Subjektiflik - Mutlak Objektiflik: Posturbanizm Modern Urbanizme Karşı

Postmodernizme göre şehir sosyolojisine yönelik modern seküler meydan okumalar, şehrin hafızasını tehdit etmektedir. Daha açık bir dille söylersek, modern şehircilik anlayışı, şehrin mimari, sanat ve kültüründeki modernist yapılar, şehrin hafızasını silmektedir.

Postmodern sosyoloji içinde 1950'den itibaren posturbanizm konusunda çok ciddi tenkitler içeren çalışmalar kaleme alınmıştır. 1970 ve 1980'lerde tarihselcilik, bölgeselcilik ve modern yapı savunmacı şehircilik anlayışları cemiyet ile güvenlik ilişkisini ön tarafa çıkarırken diğer taraftan tenkitçi bir anlayışla yenilik ve yenilenmeyi öne çıkararak düzeltici ve kontrol edici işlevini sürdürdü. Posturbanizm konusundaki başarısızlıklar, genel anlamda tasarım ve planlama değerlerini yeniden gözden geçirmeye sonuçlanmaktadır. Bu kapsamdaki çalışmalar arasında; *The Lonely Crowd* (Riesman et al. 1950), *The Quest for Community* (Nisbet 1953), *The Quest for Identity* (Wheelis 1958), *The Eclipse of Community* (Stein 1960), *The End of Ideology* (Bell 1960), *The Secular City* (Cox 1965), *The Concept of Community* (Minar and Greer 1969), *The Pursuit of Loneliness* (Slater 1970), *The Social Construction of Community* (Suttles 1972), and *The Private Future: Causes and Consequences of Community Collapse in the West* (Pawley 1973) sayılabilir. Şehir eleştirmenleri aynı zamanda bir merkezin kaybedilmesinden de yakınmaktadır. Şu eserler bu konuda örnek gösterilebilir: *The Heart of the City: Toward the Humanization of Urban Life* (Tyrwhitt et al 1952), *The Exploding Metropolis* (Fortune 1957), *The Death and Life of Great American Cities* (Jacobs 1961), *The Death of our Cities* (Doxiadis 1960), *Megalopolis* (Gottmann 1961), *The Twilight of Cities* (Gutkind 1962), *Sick Cities*, Mitchell 1963), *The Heart of our Cities: The Urban Crisis, Diagnosis and Cure* (Gruen 1964), and *Le Droit à la Ville* (Lefebvre 1967).

Çağdaş şehir teorisyenlerine göre postmodern dönemde yaşamaktayız ve şehirle ilgili her modern kavramın başına post eki gelmektedir: Post-varoşçuluk, posturbanizm, postmetropolis, post-sanayicilik gibi. Buradaki "post" öneki labirent bir kavram olup şehircilik açısından düşünüldüğünde ileri ve yeni bir anlayışla kültür, kimlik, siyaset, yöntem, teori ve dönemi işaret eder. Postmodern şehir için vurgular, genel olarak farklılık, çoğulculuk, parçalara bölme, karmaşık yapılar, aracsız objektiflik, perspektivizm, anti-fundamentalizm, metinler arası hermenötik, simülasyon gibi kavramlardır.¹¹

¹¹ Gotham, "Urban Sociology and the Postmodern Challenge", 58-59.

Dolayısıyla postmodern toplum, modern olandan ayrı olarak bir dizi kültürel ve ekonomik farklılaşmalar ve değişimleri içerir ki, bu yenilik ve değişimler şehirlerin, metropolitan alanların ve sosyal yapılarındaki “köklü transformasyonunu” ve daha ziyade yerel kültürlerle daha fazla önem verecek şekilde “mahallileşmesini” önermektedir. Postmodern şehir anlayışı yeni bir anlayışla tenkide dayalı bir teori olarak şehirde ağırlığı olan her maddi unsurun ortadan kaldırılmasını amaçlayacak şekilde cemiyetteki hakimiyet mekanizmalarına, vasıta ve yapı arasındaki bağlantılı ilişkilere ve fizikötesi mekân özelliklerine özel vurgu yaparak tasarlanan yeni mimari tarzlara, öznel ve daha hafifi metropolitan kurumlara, bilhassa ekonomi ve kültür arasındaki karmaşık aracılıklara işaret eder. Dolayısıyla posturbanizm, bilhassa mimari ve planlamada eleştirel bölgeselciliği ve alternatif ekolojik tasarımları öne çıkararak şehir sakinlerini organize edecek başlıca temel prensiplerin, eski modernist sınıflandırma ve kapitalizmlerle değil kültürel imgeler, semboller ve motiflerle örülü olmasını iddia eder.¹²

Günümüzdeki sembol ve işaretler ise asli, birinci ve otantik olanın yerini almış olup suretler, imajlar, imitasyonlar ve simülasyonlar hâlinde kendilerini ortaya çıkarırlar. Postmodern dünyada işaret ediciler işaret edilenden daha önemli ve tahakküm edici hâle dönüşmüş, bir anlamda sembolize ettiği şeyi alt etmiş veya yerine geçmiştir. Bu anlamda şehirde taklit edilen şeyler, orijinal olanın yerine geçerek sanal, hayali ve gölgede kalanları gerçeklik koltuğuna oturtmakta sonuçta ortaya çıkan sanal ve sığ bir dünyada neyin gerçek, neyin derin bir kültür neyin de daha estetik olduğuna dair bir yargıya varmak gittikçe imkânsız hâle dönüşmektedir. Daha tehlikelisi temsil ettiği veya yerini aldığı gerçekler adına konuşan postmodern imge ve simgeler, giderek bağımsız ve gerçek bir varlıkmiş gibi algılanmaktadır. Böyle bir ortamdaki insan ise ekrana bakmadan ve bir sembol olmadan çevresini tanımlama, algılama veya idrak etmede sıkıntılar yaşamaktadır.¹³

Âdeta sanal gerçeklikte yüzen postmodern insan için modern kent anlayışı, düzensiz ve sistemsiz hızlı değişime açık olan, cemiyet hayatında zaman ve mekân uyumsuzlukları yaşayan önüne çıkan her şeyi dümdüz eden kontrolsüz bir güçtür. Bu yüzden modern bir kentteki her türlü sosyal ilişki akış hâlinde olup yeniden ve yeni bağlamlarla tasarlanmalıdır. Devamlı değişim gösteren modern kentler, bu sefer kendi kimliğini sabit

¹² Gotham, “Urban Sociology and the Postmodern Challenge”, 57; Nan Ellin, *Postmodern Urbanism* (New York: Princeton Architectural Press, 1999), 8-9.

¹³ Kalın, *Barbar Modern Medeni*, 13-14.

hâle getirmek isteyen bireyler yaratır. Halbuki kimlik değişken bir şeydir ve geleneksel yöntemler onu oluşturmakta yetersiz kalır. Dahası zamanı kontrol etmek modern kent için merkezî sorun olduğundan, gelecek geçmişten kopmuştur. Bu yüzden zaman daima sömürölmek zorundadır.¹⁴ Dolayısıyla modern kent için değişim temel olduğundan esnek bir özne, yeni kültürel ve sosyal tecrübelerle bütünleşmek ister. Modern kentin kültürel faaliyetleri, genel olarak modern insanın bir parçasıdır. Yaratıcı bir yaşam meydana getirmek için insanlar, güvenli mizaçlara ve onları geçerli kılabacak bilişsel dayanaklara ihtiyaç duyar.¹⁵

Postmodern insanın özne ve nesneyi birbirinden ayırmayan bakışı, geçmiş ile günümüzü de birbirinden ayırt etmede güçlük çeker. Halbuki modern tarih anlayışı, belli bir düzlem içinde neden-sonuç ekseninde değerlidir. Postmodern tarih anlayışı, öncelikle modernist tarih anlayışını eleştiriyile başlar. Bu yaklaşıma göre modern tarih, kronolojik ve neden-sonuç ilişkisine odaklı olduğundan subjektif müdahalelere maruz kalması kaçınılmazdır. Yine modern tarih anlayışı, büyük bir iddia içine girerek “gerçek geçmişin sahici bilgisine akli yöntemlerle ulaşılabilceğini” savunur. Bunu eleştiren postmodern tarih anlayışı, modern dönemin yazılı tarihinin sosyal tarzda oluşturulmuş mega anlatılar olduğunu, bu yüzden daima temsili ve kurgusal şekle sahip olacağını, dolayısıyla asla objektif olamayacağını öne sürer. Bu yüzden postmodern insana göre modern olana alternatif olarak “tarih, geçmişte ona karıştığımız, bir olgu olarak hem şimdi inşa ettiğimiz hem de inşa edildiğimiz canlı bir faaliyet olmalıdır”. Zira insan için özne ve nesne birbirine geçmiş ve ayrılması imkânsız iki dilsel öge olarak lingüistik açıdan büyük işlev görürken, tarihsel bir hafızayı kaleme alan insan da kendi öznelliğini yazdığı nesneden ayırıştırıp soyutlayamaz.¹⁶

Tarihe gömölü kalmış modern şehrin karmaşasına nazaran şimdiki zamanı yaşayan, daha kolay ve daha pratik olan anlayış posturbanizm yaklaşımıdır. Literal dil kullanan modern şehre nispetle daha metaforik/mecazi dil kullanan posturban anlayış, bu noktada sakinlerin hayatlarını merkeze alan üç anahtar metafora sahiptir:

¹⁴ Anthony Giddens, *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Cambridge: Polity Press, 1991), 111.

¹⁵ Giddens, *Modernity and Self-Identity*, 41-42.

¹⁶ M. Hanifi Macit & Alper İplikçi, *Tarih Felsefesi* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2017), 159-160.

a) Posturban anlayışı görünür, anlaşılır ve ulaşılır hâle getiren metinsel vizyonlar (tabelalar, ışıklı haritalar, informatif yazılı veya sözlü makineler).

b) Basit ama tarif edici özel adreslemeler (15. Cadde, 4 gibi).

c) Kiosklar veya veri bankası gibi işlev gören kurumsallaşmış veri bankalarına benzer hafıza alanları.¹⁷

Posturbanizm kavram olarak modern mimariyi eleştirir. Söz gelişi bu yaklaşıma göre modernist şehir, gelişmeleri ayrıştırılmış alanların sadece faydasına inanmaktadır. Ardışıl gelişmelerden hareketle daha karakteristik bir havaya sahip olan posturbanizm ise daha çok ya halka açık karma ofisler ya da bireylerin özel kullanacakları aşırı soyutlanmış perakende evler inşa etmek niyetindedir. Karma niyetselliği seven posturban kamu binaları, ciddiyet içinde oyunu, hatta eğlenirken rahatlamayı beraber düşünebilmekte; konser salonlarını, turist ofisleriyle veya enformasyon merkezleriyle aynı bina içine monte edebilmektedir. Dış alan açısından postmodern mimari ve şehir planlamaları çok sık olarak tarihselciliğe ve coğrafi bağlamlara önem vererek insanları kendi özel bina çevrelerine bağlamak ister. Bu açıdan bakıldığında modern mimari ve şehircilik anlayışının savunduğu evrensel akılcı yapılardan farklı olarak posturbanizm, tarihsel, kültürel ve çevresel sembolleri insanları daha fazla birbirine ilgi duyar şekilde yeni fikirlerle veya sentetik biçimlerle bütünleştirmeye çabalar. Bu anlayışa “mekânın ruhu” adı verilebilir. Bu yaklaşıma göre tarihselcilik kapsamında oluşturulacak yeni binalar ve onların kullanım alanlarında o bölgenin sakinlerinin dinlerinin tarihi, karma alan kullanımları ve yayalara ayrılmış alanların baskın hakimiyeti fazla olmalıdır. Bağlamsalcılık açısından düşünüldüğünde ise bağlamlardan koparıp evrenselleşmek isteyen modern şehirciliğin aksine posturban gelişmeler, modern şehircilik geçmişinin bütün yaralarını sarabilir veya en azından dikiş izlerini giderebilir anlayışla komşu veya çevre binaların özellikleriyle renk yapı ve ahenk açısından daha fazla bütünleşebilir karakterdedir.¹⁸

Elbette postmodern urbanizm döneminde geçmiş dönemlerden farklı olduğu konulardan biri de kült hâline dönüşen anıtlar meselesidir. Geçmişte kültürel ve tarihsel baskın nedenlerle tarihsel anıtlar önemli görevler yüklenirken bugün artık yüz yıl öncesine göre işlevini yerine

¹⁷ Reuben Rose-Redwood v.dğr., “Collective Memory and the Politics of Urban Space: An Introduction”, *GeoJournal* 73/3 (2008): 162.

¹⁸ Michael J. Schmandt, “The Importance of History and Context in the Postmodern Urban Landscape”, *Landscape Journal* 18/2 (1999): 162-164.

getirememelerinde etki ve rollerinin en üst düzeye çıkabileceği irrasyonel cazibe ve büyülu güçlerini kaybetmeleri olabilir. Söz gelişi kadim Romalılar, şehir anıtlarına “büyülu ve cinlenmiş mekânlar” adını verirken bu algıyı sürdüren Hıristiyanlar ve aydınlanma şehir anlayışı anıtların faydasını çok iyi görmüştü. Ancak günümüzde şehir mimarisinin yapı ve tiplerini inceleyen fenomenologlar, geçmişte sembolik ve anıt işlevi gören bu yapılar yeniden ihya edilirken artık postmodern mimari ve kentsel tasarımdaki özel niyetsellik gibi sebeplerden yararlanılmasından yanadır.¹⁹

Modern şehircilik anlayışı normatif bilimselliğini, daha çok kümülatif, tutarlı ve rasyonel olmaya bağlarken nesnel dünyaya ayna olacak ve evrensel şartları yansıtacak bir kelime sözlüğüne sahiptir. Modern şehircilik, cins, ve cinsiyetçilik, ırk, etnisite gibi sosyal farklılıkları gözeteyim derken başarılı olamamıştır. Dahası modern şehir anlayışı, gündelik hayatla fazla ilgisi olmayan soyut veya yarı soyut konulara odaklanmıştır. Bunlara karşı çıkan postmodern şehircilik ise mimaride mikro-teorilere, farklılıklara ve çoklu kültürçülüğe vurgu yaparken her türlü pozitivist epistemolojiyi reddeder. Netice olarak posturbanizm, modern şehirciliğin yüzeysel, basmakalıp, dayatmacı ve saman alevi gibi teorilerini bir kenara bırakarak eleştirel kuramsalcılığı benimseyen mikro-shehirciliği esas alır.²⁰

Böylece son tahlilde yoğun olarak işaret ve sembollerle donatılmış postmodern peyzaj, herhangi bir basma kalıp anlayışa, tek bir kurala veya stile kendini bağlamaz, aksine çoklu şehir yaklaşımlarına hatta kaotik anlayışlara, zaman ve mekânın birbiriyle sürekli güncelleştirildiği bakış açılarına önem verir. Bu anlayışıyla postmodern şehir mimarisi, sadece sanat açısından değil aynı zamanda kültürel terimler bağlamında yeni ifadeler peşinde olup çağdaş cemiyeti temsil etmeye duyarlı her türlü yeni hatta birbiriyle çelişen estetik tecrübeleri yansıtmayı amaçlar. Bu yeni mimari anlayışı, en dar anlamıyla bir sanat akımı değil daha çok modernizme karşı olarak onu tenkit ederek gelişen bir modernite krizinin ifadesi olarak kendini tanımlar.²¹

Olumsuz açıdan posturban şehir, hem mimari açıdan estetiğe hem de kamu görseelliğine hitap edecek şekilde zenginleştirilmiş ışıklı tabelalar veya

¹⁹ Mario Carpo, “The Postmodern Cult of Monuments”, *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism* 4/2 (2007): 58-60.

²⁰ Gotham, “Urban Sociology and the Postmodern Challenge”, 70-71.

²¹ Bárbara Barreiro León, “Urban Theory in Postmodern Cities: Amnesiac Spaces and Ephemeral Aesthetics”, *Revista de Estudios Urbanos y Ciencias Sociales* 7/1 (2017): 57-58.

güncelleştirilmiş medyatik sembollerle donatılan perspektiflerle doludur. Bu şehir aynı zamanda işlevsel açıdan ikna edici mesajlar veya ikonlar içeren, abartılı ve muhatabını kandırmaya meyilli, her türlü malı tüketmeyi amaçlayan parçalı, karma bir alışveriş merkezi olarak fâni, yüzeysel ve belleğini yitirmiş alanlarda yaşayan bireylerin kimliğinden ziyade çeşniliklerden oluşur. Bu şehri en güzel tanımlayan kelime “mekândan uzak abartılı bir ikon” oluşudur.²²

Postmodern ekolojiye göre modernizmin asırlardır oluşturduğu her şey yeniden değerlendirilmelidir. Mesela modern iş bölümü anlayışı, her şeyi ve her bilgiyi kataloglayan veya sınırlayan titizliği, sosyal sınıf, yaş ve etnik kimliğe göre şehir toprağını bölen anlayışı, doğayı ve insanları obje gören ve objeleri ise fetişe dönüştüren perspektifi artık geri bırakılmalı ve yeniden düzenlenmelidir. Bunun yerine alternatif olarak postmodern batı düşüncesinin gereği olarak postmodern subjektifliğe göre şehirdeki her şey düalizm verecek şekilde birbirleriyle çok yakın ve bağımlılık içinde değerlendirmelidir. Buna göre kolektif subjektifi tamamen şehirde yansıtmak üzere zihin/beden, akıl/ mizaç, ruh/ ceset, erkek/dişi, kültür/doğa uyumu öne çıkmalıdır. Böylece posturbanizm, modern şehir anlayışındaki tekeli kültürel unsurları dayatması yerine çoklu kültürel unsurları tesis ederek, müze, okul, kütüphane, hayvanat bahçeleri gibi alanların “hiçbir sınırlama olmadan” yeniden tasarlanmasını düşünmektedir.²³

2) Postmodern Şehrin Sakini ve Hafızası: Homo Rhetoricus ve Hafızası

Zihinsel açıdan düşündüğümüzde postmodern dedikleri bu çağın, en büyük derdi de şifası da insandır. Bu çağın insanı aslında enformasyona doymuş ve belleğini bilinçli olarak yitirmiştir. Başka bir deyişle bu insan, bilişim çağında olduğundan her şeye kolayca ulaşabilen, ama bu bilgiyi nerede ve nasıl kullanacağı konusunda derin düşünemeyen “bilgisi kirli” bir varlıktır.

Postmodern insan bilim olarak post-antropolojiye göre insanın içinde yaşadığı mekân olarak “sınırlar”, çok esneklik içinde olup kendini ve başkalarını tanımladığı ve yeniden tarif ettiği önemli yerlere dönüşmektedir. Değişkenlik ve esnekliği tanımlayan “özel ekoloji”, “özel

²² León, “Urban Theory in Postmodern Cities”, 61.

²³ Ellin, *Postmodern Urbanism*, 6.

sınırlar” ve “aşırı uçlar” gibi postmodern mekânsal terimlere sahip insanın kimliği de bu sınırlar içinde bukalemun benzeri bir tarz, yani değişen her şarta göre yüzeyselliğini değiştirecek bir bağımlılık kazanacaktır. İnsan kendi zamanına uygun bir dünya inşa etmektedir. Böylece bu çağda yaşamayı başarıp ayakta kalabilen insan, “uçlarda ve kendi sınırlarında yaşayan yaratıcı varlık” olarak kendi sınırlarını modern insan gibi “şehir merkezi” veya “varoşlar” şeklinde iki kısma bölmeden, kendi iç dünyasına göre belirlemektedir.²⁴

Modern insanın ciddi, aklına iman eden ve nesnelliğe güvenen *homo seriosus* tipolojisi yerine postmodern insan, değişimlere ve türlü yönelimlere aşırı çeviklik içinde açık olan, doğuştan tek bir değer yapısıyla kendini inşa etmeyen, yaşadığı evreni tek bir teşekkür şeklinde görmeyen, inandığı söylemi paradigmaya dönüştürüp onu geliştirecek kaynaklar peşinde olan gerçekliği keşfetmek için kendini yormayan aksine onu manipüle etmek için çabalayan, gerçeklik denen şeyi ötelere ve mutlak değil olduğu ve algılandığı şekliyle anlayan kendi “söylemini” ve ona göre de “dünyasını”, “benliğini”, “hafızasını” inşa eden insan, *homo rhetoricus*’dur.²⁵

Her türlü ciddiyetten bunalan bu çağın insanı aynı zamanda “oyun insanı” (*homo ludens*) sayılır. II. Dünya Savaşı sonrasında Hollandalı tarihçi John Huizinga (1872-1945) *Homo Ludens* adlı incelemesiyle insanlık kültürüne yeni bir boyut getirerek *homo sapiens* (bilen insan) yerine oyun ve eğlence içindeki insan anlayışını takdim etmiştir. Huizinga’ya göre insan düşüncesi, zihnin bütün hazinelerine egemen olsa da hatta yeteneklerinin tüm görkemini hissetse bile bütün ciddi akıl yürütmelerin altında bir insanî tortu kalır. İnsan, bu dünyada kesin bir yargının ilanını, kişisel bilinç tarafından tamamen ikna edici olarak kabul edilebilir bulmaz. Hatta yargının sendelediği bu noktada “mutlak ciddiyet” duygusu yok olur. Zira mutlak ciddiyet, metafizik bir eylemdir. Bu yüzden teolojik bir (Hıristiyan) jargon olan “İsa’sız geçen bin yıldır her şey boşuna” sözü yerine “bin yıldır her şey oyun” sözü daha insancadır ve sözün vurgusunun bu çağın insanı için daha olumlu karşılıkları vardır. Son tahlilde Huizinga’ya göre doğa bize “oyunu” basit bir mekanizma ile değil, heyecan, sevinç ve matraklıkla birlikte vermiştir. İnsanın elindeki oyunun en zevkli yanı, tüm çözümlenmeleri veya mantıksal yorumlamaları reddetmesidir.²⁶

²⁴ Ellin, *Postmodern Urbanism*, 6.

²⁵ Phillips & Okholm, *Christian Apologetics in the Postmodern World*, 28.

²⁶ Johan Huizinga, *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture* (Boston: Beacon Press, 1955), 25-55.

Bu çağın insanı için oyunun en büyük faydası, sosyal ahenk ve düzene yönelik büyük katkılar sağlamasıdır. Zira oyun, düzenin kendisidir ve kendisi açısından sürükleyici bir beşerî gerilim içerir, hatta belirsizliğe ve şansa işaret eder. Bu bakımdan oyuncular açısından kazanmak başarmak demek olduğundan oyun içinde belli bir çaba pahasına bir şey başarmak zorundadır. Bu bakımdan postmodern cemiyetin yaşadığı kent için oyunun biçimsel özellikleri arasında en önemli olanı, beşerî eylemin gündelik hayat mekânından uzaklaşıp ayrışmasıdır. Oyun ortamı doğası gereği istikrarsız olduğundan ciddi ve resmî oyunlar bile hayatın dört elle sarılması gereken en yüce faaliyetleri sayılabilir. Sonuç olarak oyun, özgürce razı olunan, ama tamamen emredici kurallara uygun olarak belirli zaman ve mekân içinde gerçekleştirilen, bizatihi bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile alışılmış hayattan başka türlü olmak bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem veya faaliyettir.

Derrida'ya göre posturban oyunlar, bu dünyaya ait oluşun ve ben merkezli başkası oluşun kaçınılmaz ve en ustaca izharından başka bir şey değildir. Bu durum tam bir bilinçlilik olup dış dünyayı dil ve kelimelerle ifade eden mantığa dayalı (logocentric) bir yaklaşımdır. Derrida, aşkın sùjelerin varlığını yani sadece kavram boyutundaki şeyleri inkâr eder. Ona göre anlamlı oluşu, sadece farklılığa dayanan dünyevi bir oyun başarır. Postmodern kentin insanların oyunları da tamamen kültürel faaliyetlerdir. Zira aktif ve yaratıcı bir güç olan oyun ve eğlenceler, insanın hareketlerini bastırmak yerine onları özgür bırakıcı benlik izhar edici kimliktedir.²⁷

Postmodernizme göre insan benliği, doğruluğun ve gerçeğin temel kaynağıdır. Gerçek bilgi rölatif beşer bilgisidir. Beşer bilgisi ise insanın bilinç altı, bilinç üstü dâhil bütün melekelerinin bir çabası neticesinde meydana gelir. Bu bakımdan postmodern “ben” merkezli insan, hem tüm evrensel ve büyük hikâyelere karşıdır hem de bu hikâyelerin verdiği isimlere, tanımlamalara, meşrulaştırmalara ve sosyal kurumlardaki hakemliklerine, kimliklere, uygulamalara kontrol edici kural veya normlara karşıdır. Bencil insanın otonomiye dayalı bir benliği vardır. Bu bakımdan iyi ve kötü görünmek rölatif süreçlere bağlı yeniden tanımlanabilir olgulardır. Yani postmodern insana göre edebiyatta, medyada hatta siyasette hayal dünyası ile gerçeklik arasındaki ince çizgi silinmiştir. Konuştuğu dilin bile daha fazla dile götüreceği bir referanstan

²⁷ Tucker, “Aesthetics, Play, and Cultural Memory”, 196.

başka bir şey olmadığına inanan ve her türlü katı kuralı tanımayan postmodern insan, Tanrı kavramı konusunda bile aşırı rölatif ve esnektir.²⁸

Bu donanımlarıyla postmodern insanın yaşadığı dünyada kent veya cemiyet, bir çok bireyden oluşan “yerellikler ağıdır”. Bu yerellikler ağının her biri kendine özel gerçeklik ve güç sahibidir. Zira insanlar, sosyal varlıklar olarak diğer insanlarla insanlaşır, yani insan olmayı gerçekleştirir. Anılaştırdığımız her şeyle kimliğimizi buluruz. Anılar geçmişteki kimliklerimizdir. Geçmiş anılarımızla seçici sosyal ve coğrafi teşekküllere sahip olurlar. Manzara dediğimiz yerde kendini görülebilir veya gizli kılan hafızalar, boşluktan ortaya çıkmazlar. Aksine hafıza, sosyal bir alanın oluşturduğu durumlarla beslenen beşerin anılarından çıkan kararları veya eylemleri ifade eder. İnsanlar, bencil veya normatif kolektif hafızanın yeniden değerlendirilmesi süreciyle kendini bulur.²⁹

Postmodern dünyada gelişen tarihsel miras, bir endüstri aracına da dönüşebilir. Bu endüstri, turizm ve aşırı enformasyon ile sürekli temellendirilir. Bu noktada hafıza denilen şey, bir insanın zaman ve mekân algısına bağlı olarak kârlı hâle gelir. Bu yönde hafıza mekânları inşa etmek, sosyal aktörler ve gruplar ve doğal olarak tüm ulus adına büyük anlam ve değere sahiptir. Bu suretle geçmişten beri veya bir zamanlar o mekânın havasını soluyanlar, anılarını tazelandirici ve dinç tutucu bu yerler sayesinde kendi kamusal kimliklerini veya özel mitsel tarihlerini bulurlar.³⁰

Birey, bellek açısından kendi hatıralarının konusudur ve bireysel hafıza denen süreçler, bireyin dinamik sosyal etkileşiminden türemiştir. Postmodern bir kelime olarak “kolektif hafıza” teriminin çağdaş kullanımları, tamamen bellek ve toplum arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik temel ve kolektif hafıza kavramını geliştirmeyi amaçlayan bir isimlendirmedir. Cemiyetin bireysel hafıza üzerindeki etkisi bu noktada kaçınılmazdır. “Kolektif ve toplumsal bir seviyeye” sahip olan hafıza aslında tüm bireysel anıların birbirleriyle bağlamalarını ortaya çıkarmayı amaçlar. Postmodern bireyin kimliği derin, canlı ve dinamik hafızasına bağlıdır. Bu postmodern hafıza ise âlemde kendisinden başka bir şey görmek istemeyen “tikel bencil” hafıza ile kendisine en yakın ve en çok faydası dokunanlarla oluşturduğu “dışlayıcı” kolektif sosyal hafızadan oluşur. Postmodern kolektif hafıza, sosyal bir süreç olarak aktüel tarihsel olayları faydasına ve yakınlığına göre tekrar tekrar toplayan kümülatif bir

²⁸ Phillips & Okholm, *Christian Apologetics in the Postmodern World*, 13.

²⁹ Rose-Redwood v.dğr., “Collective Memory and the Politics of Urban Space”, 161.

³⁰ Rose-Redwood v.dğr., “Collective Memory and the Politics of Urban Space”, 161.

hafıza olarak tanımlanabilir. Sonuçta beşerin hafızası, doymuş ve dolu bilgilerden oluşan bencil bir dünyaya demir atmıştır.³¹

Her hafızanın mekân ve zamanla sınırlı belirli bir sosyal grup tarafından taşındığını savunan yaklaşıma göre sosyal hafıza aynı zamanda cemiyet içindeki birçok ayrıık hafızanın toplanmasına yönelik olarak ortak anıların bulunduğu alanlarda toplanan ve ortak tahsil edilen anlamları kucaklar. Zira sosyal kimlik, en çok bu ortak belleğe bağlandığında hem kişisel hem de kolektif anılar değerli hâle gelir.³²

3) Posturban Hafıza: Postmodern Nostalji, Post-Panorama veyahut Posturban Peyzaj

Günümüzde bir şehrin varlığı, hafızasına bağlıdır. Sadece hafızasını koruyabilen şehirler devamlılığı hak ederler. Bu bakımdan “şehir hafızası” ölçütü, şehir planlamasında da temel ölçüdür. Şehri planlarken veya idare sürecinde maddi olmayan bilhassa tarihsel müktesebatı içeren unsurlara daha fazla dikkat çekilmelidir. Şehrin kültürünün yok olması, şehrin adım adım yok olması demek olacağından yazılı ve görsel unsurları postmodern araçlar yardımıyla korunmalıdır. Zira şehri anlatan her bir kelime, resim ve dosyadan oluşan veri, tekrarlanan yenilenmeler sürecinde bile unutulmaktadır.

Şehrin hafızası denen şey, o şehrin oluşumunu meydana getiren kolektif izlenimler, yatay (tarihsel) ve dikey (zihniyet) değişimler ve teknik (kolaylaştırıcı) gelişimlerin toplamıdır. Şehrin hafızası, şehrin tarih ve kültüründeki devamlılığı korurken, şehir sakinlerinin kimlik ve birbirleriyle yakınlığını güçlendirerek son tahlilde “şehrin ruhunu” ortaya çıkarır. Ana hatlarıyla şehrin hafızası, o şehri diğerlerinden ayıran eşsiz stil ve imgeleri ortaya çıkarmak üzere maddi ve manevi yapılarındaki hatta sosyal ve kültürel formlardaki evrimi ve devamlılığı gösterir.³³

Bu tanımlamadan hareketle posturban hafızayı tipolojik açıdan detaylandıran beş kategori bulunur:

- a) Şehri daha görünür kılan “objektif dinamik hafıza”.
- b) Geçmişin izlerini günümüze taşıyan “entegre olmuş karakteristik hafıza”.

³¹ Fang Wang, *Beijing Urban Memory: Historic Buildings and Historic Areas, Central Axes and City Walls* (Peking: Springer Publication, 2016), 1-2.

³² Wang, *Beijing Urban Memory*, 3.

³³ Wang, *Beijing Urban Memory*, 237.

c) Vip öneme sahip alanlar veya figürleri anlatan “öncelikli korunması gereken hafıza”.

d) Yıl dönemlerinde tekrarlanması gereken “yenilenebilir hafıza”.

e) Gündelik seviyede yararları olan “sürekli değişken geçici hafıza”.

Derrida gibi postmodernistlerin savunduğu şehir sosyal hayatının en önemli argümanları, estetikte derinlik, oyun-eğlencedeki çeşitlilik ve kültürel hafızadır. Bu noktada estetik ve oyuna dayalı kişisel deneyimler, postmodernistlerin temel karakteristiği olan “Benden başka hakikat yoktur.” şeklindeki klişeyi desteklediği söylenebilir. Zira postmodernizm, kent gibi sosyal yapılar adına konuştuğunda çok fazla ciddiye alınmasa da modernizme karşı yaptığı hasmane ve alaycı eleştirileri gittikçe önemli hale gelmiştir.³⁴

Posturban şehrin gelişim sürecinde hafıza, devamlı oluşan, korunan şehre ait her şeydir. Her bir birey ve onlara ait her bir olay aslında şehre aittir ve şehir için yeni bellekler yaratabilecek, hatırlanacak ve yeniden hatırlanabilecek güçtedir. Kişisel hatıralar, anılar veya kolektifliği artırıcı geçmiş eylemler olarak tanımlanabilen bu posturban hafıza, bir tür ortam ve kolektif hafızadır. Bu hatıralar içinde “şehrin oluşumu”, “değişimi” veya “gelişimi” için korunması gereken parçalar ile şehrin tarihi için kolektif hafıza meydana getiren yapılar, şehrin gerçek, orijinal ve kimlik verici hafıza unsurlarıdır. Aynı zamanda bir şehrin hâlihazırdaki gelişimi, eski hatıratın kaybına öncülük ederek hızlı sanayileşmeye ve şehirleşmeye bağlı olarak postmodern kolektif hafıza üzerinde derin etkilere sahip olabilir.³⁵

Postmodernizme göre şehrin, kendi dünyasında kaybetmemesi gereken temel unsurlar sırasıyla; bütün öznel ve özel aidiyetiyle şehirlilik duygusu, merkezîyet, faydasına inanılan bir geçmiş duygusu, kolektif benliği artırıcı topluluk algısı, kendine özel komşuluk, farklılık, anlamlılık, öznel masumiyet ve köken verici eylemler sayılabilir.

Postmodern dönem; şehir hafızası, kültürün maddi, manevi unsurlarıyla ve mirasla, arkeolojik alanlarla ve mekân duygusuyla yakından ilintilidir. Postmodern şehrin hafızası olan posturban hafıza, hafıza ile şehir alanlarına yönelik postmodern yanıtları içerir. Alabildiğine farklı olmayı ve toplumun değişik katmanlarına ait yerel alanları ve bu alanların oluşturduğu mikro yerleşim yerlerinin meydana getirdiği hafızayı öne çıkaran bu yaklaşım, gökdelenlerle dolu modern metropolitan şehirciliği fikrine karşı çıkar.

³⁴ Tucker, “Aesthetics, Play, and Cultural Memory”, 194.

³⁵ Wang, *Beijing Urban Memory*, 3.

Posturban hafıza, çok sesli (poli-vokal) ve çok görüntülü (poli-vizüal) bir panoramadan yanadır. Şehir hayatının geçmişini taze tutan semboller sistemi olan bu hafıza, şehrin sakinlerini gerçek yaratıcılar görür ve bu yaratıcıların niyetlerini daima hafızada tutmak ister. Resmî olandan ziyade gayri resmî olan referanslar, bu niyetsellikleri daima güçlendirir, nötralize eder veya karşıt eylemlerin doğmasına yol açar. Böylece bir bireysel hafıza yeri olarak postmodern şehir, hem sembolik kontrol hem de direnç için alan hâline gelir.³⁶

Postmodern dönemde insan hafızası dinamik kişisel hatıralarda somutlaştırılır. Bu hafıza, sosyal çerçevelere ve dış kültürel sembolere gömülüdür. Hatta hafızayı “sosyal bir öznel deneyim” olarak görenler vardır. Bilişsel açıdan hafıza; insanların geçmişe dair öznel algı oluşturdukları, görgü kuralları, anılarımıza yardımcı olan geçmiş olaylar bütünüdür. İnsandaki hafızanın bilinç olarak uzun bir evrime sahip olduğunu ve olayların gerçekleştiği zihinsel kapasite olarak bizzat beynin karmaşık fonksiyonları tarafından saklanan, korunan ve hatırlanan; kalıcı evrimde hatırlama ve unutmanın diyalektiğine açık olan bir süreci anlatır.³⁷

Bu çağın kent belleğinde yapılacak her türlü düzenleme, bilgi sıkıştırılmış dosyalar gibidir. Eğer bu dosyalar, gözden ırak bir yerlere yerleştirilirse, kent geçmişinden o kadar çok kopar ve uzaklaşır. Buna bağlı olarak geçmiş bilgilerin üzerini örten veya onu unutturan her yeni üretilmiş bilgi, kentin layık olduğu kimliği konusunda bir kargaşaya yol açabilir. Söz gelişi kente dair doğruyla yanlışın veya gerçekle sahtenin, kent için değerliyle değersiz birbirine karıştırılması söz konusu olabilir. Dahası kentin geçmişini yok sayma, görmezden gelme gibi tavır veya sistemli yaklaşımlar, kentin belleğine yapılan en etkili çağdaş müdahaleler sayılabilir. Bu tür yaklaşımlar bazen hiçbir art niyet olmaksızın yapılan müdahaleler de olabilir. Ancak bunlar bile günü kurtarma anlayışıyla veya kentin gerçek tarih bilincinden yoksun, bilgisizce yapılan işlem ve yatırımlar hâline dönüşürse kentte ciddi hafıza kayıplarına yol açabilir. Bu noktada hafıza kaybının önüne geçecek olan tek güç, “kentlileşmiş bireylere sahip olmak” onlar vasıtasıyla kentin hafızasında kalan, ama orada burada dağılmış olan saklı gerçekleri, değerleri yeniden anımsama veya anımsatma araçları geliştirmektir.

³⁶ P. J. M. Nas, “Congealed Time, Compressed Place; Roots and Branches of Urban Symbolic Ecology”, *International Journal of Urban and Regional Research* 22/4 (1998): 547.

³⁷ Wang, *Beijing Urban Memory*, 1.

Dramatik değişimler, göçler, felaketler gibi olumsuzluklar veya her türlü kahramanlıklar, kitlesel sevinç gösterileri gibi olumlu olaylara sahip halklara kendi yaşadığı geçmişı hatırlamasına veya acıları unutmaya yönelik alanlar yaratma politikaları, posturban şehir hafızasının bir başka boyutunu teşkil eder. Şehri anlatan metinler, bu hafızayı meydana getirirken öne çıkarlar. Şehrin gerçek sakinleriyle yapılacak söyleşiler, mahalli basın detaylandırıcı metinsel analizleri ve komşu veya rakip şehirlerle mukayeseli örnekler, posturban bellek artırıcı araçlardır.³⁸

Şehrin aidiyetini artırıcı hafızasını oluşturan özellikle mahalli/yerel tarihi, önemli şahsiyet veya figürleri hakkındaki dinamik sözlü hatıratlar, özgün mahalli sanat ve mikro şehir mimarisi, her sokağı karış karış tarayan şehir edebiyatı, şehrin orijinal dokusunu koruyan avam bilgisi olarak folkloru ve mikro belediyeciliğe imkân tanıyan yatırım politikaları gibi temel konuları içermektedir.

Postmodern şehrin manzarası, geçmiş ile gelecek arasındaki ayırt edici ve tutarlı ince çizgiyi daha sempatik ve daha görülür kılmak için çaba harcar. Zira detaylar postmodern insan gözünde daha sempatiktir. Bu noktada özellikle postmodern mimari tasarımları dediğimiz şey öne çıkar. Çağımızda tarihi koruma gittikçe popüler hâle geldiğinden şehrin mimari dokusunda tarihselciliği “daha görsel” hâle getirmek isteyen postmodern manzara, tarih ile coğrafikleşme arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmak ister. Tarihsel detaylandırma denen şey, postmodern mimaride çok daha göze çarpmaktadır. Bu mimari, tarihsel detayları kullanırken sahte taklitler yaparak eskitmelerle tarihsel bina olma süsü vermede çok başarılıdır. Bu bakımdan postmodern mimarinin en temel prensiplerinden biri, tarihsel verileri, daha yeni ve karmaşık yaratımlar için yardımcı görmesidir. Bu bakımdan postmodern şehir mimarisinde tarihçiliğin kalitesi bağlamsal olarak farklılıklar arz eder. Cafcaflı renklerle, göz alıcı ve piramit gibi farklı şekillerle donatılmış olarak, “sahte tarihlere yolculuk eden taklit edilmiş eski binalar”, bu çağla uyumlu olmakta ve kendini evinde hissetmektedir.³⁹

Geleneksel binaları günümüzün düşünce dünyasıyla aşılıyarak yeni formlar inşa etmeyi amaçlayan “coğrafi bağlamaştırma”, daha çok detaylandırmayı ve derinleşmeyi hedeflemektedir. Bu kavram, yayılmış ve gözden uzaklaşmış şehir manzarasını yeni formlar hâlinde yeniden sunmayı amaçlar. Yeni inşa edilen birçok bina, engebeli yerlerde, çatı

³⁸ Rose-Redwood v.dğr., “Collective Memory and the Politics of Urban Space”, 164.

³⁹ Schmandt, “The Importance of History and Context in the Postmodern Urban Landscape”, 158-161.

hatlarında, cephe malzemelerinin seçiminde ve benzeri diğer mimari ayrıntılarda tarihsel binaların görsel özelliklerini yansıtmak ister. Tarihselcilik ve coğrafi bağlamlara dikkat etme, mimar için yakalanması zor bir hedef olsa da insanları birbirini daha sempatik hissettireceğinden daha entegre edici bir manzara sunabilir.⁴⁰

Bu şekilde beşer kültürünün taşıyıcısı olarak şehrin peyzajı, bir depo bellekle bezenmiş olarak aynı zamanda farklı tarihsel dönemlerde bir şehrin evrim ve gelişimini gösteren kırılma anlarıdır. “Postmodern nostalji” olarak da adlandırılan bu hafıza, şehrin aktüel panoraması ile geçmiş hatıra arasındaki derin ilişkileri yansıtır. Bu anlayışa göre tarihî kültür, dinamik güncel şehir manzarasında daima var olmalıdır. Posturbanizme göre bireysel geçmişin farkındalığı yoluyla kendimizi öğreniriz ve kendimizi yeniden inşa ederiz. Kendimize ait özgün tecrübeler yoluyla şehrin geçmişini yeniden tasarlar hatta belki yeniden başka bir şekilde inşa eder veya kaybolanlarla yenilerini değiştirebiliriz. Şehirler de çehreler gibi değişmekte, çehrelerin kaybolmasıyla yeni çehreler onların yerini almaktadır. Posturbanizm hafızasında bu restorasyon sürekli devam edip gider. Böylece her şeyin kendi uygun mantığı içinde değerlendirildiği bu panorama yaklaşımı, tarihi, korunması gereken bir yıkıntı değil sürekli eklenilen, yenilenen ve geliştirilen bir mikro hikâyeye dönüşür.⁴¹

Posturban tarih, anakronik tarihtir, yani basit bir kronolojik değil senkronik fenomenoloji sunar. Şehrin belleğinde bir işaretleyici olarak bu tarih anlayışı, capcanlı bir kültürel kimlik ve şehrin kültürel tadını bir devamlılık zincirinde sunar. Postmodern şehir tarihçilerine göre mikro ölçekteki görülebilir mimariler, detay verici manzaralar, mahalli kültürel hatıra alanları ve mikro anlatılara sahip tarihsel bölgeler hatta sakinlere ait görülmeyen tarihsel bağlamlar, posturban hafızanın önemli parçalarını oluştururlar. Onlara göre buna “evrensel ve yeknesak olmayan uyum hafızası” denebilir. Böylece posturban bellek, algı açısından bilişsel, yaşantı açısından maddiyatçı, gelecek açısından restore edicidir. Bu özellikleriyle o, bilişsel bir imgeye, somut bir mekân ruhuna ve canlı bir çevreye sahip olur.

⁴⁰ Schmandt, “The Importance of History and Context in the Postmodern Urban Landscape”, 157.

⁴¹ Rose-Redwood v.dğr., “Collective Memory and the Politics of Urban Space”, 163.

Sonuç

Bilgi çağının önermelerinden biri de şudur: “İnsan, insan ile insanlaşır ve benliğini bulur”. Tarih boyunca insanların yaşadığı şehirlerin, sadece insanlar, sokaklar ve binalardan oluşan mekânlar olmadığı gayet açıktır. Aksine şehirler, her devirde jeo-teolojik, teo-politik yönleri olan, ilim, eğitim ve kültüre ev sahipliği yapan derin hafızalara sahip aynı zamanda ticaretin de kalbinin attığı yerleşim yerleridir.

Sosyo-kültürel açıdan “hafıza kaybı” yaşayan günümüz modern toplumlarına karşı postmodern şehir ve onun yarattığı hafıza, aşırı eleştirel ve yüceltilmiş “bilinçlilik”, “aidiyet” ve “narsist benlik” duygularını öne çıkarmaktadır. Daha çok rasyonel ve objektif olmak isteyen modern anlayışa karşı daha çok duygusal ve subjektif olmak isteyen postmodern bakış açısı, bilhassa günümüz dünyasında yalnızlaşan insanın aşırı yüceltilmiş benliğine ve her türlü etiket ve yapılardan soyutlanmış karmaşık mekân ve şehir algılarına sahiptir.

Günümüzde bilhassa sosyal ve beşerî bilimlerle uğraşan bilim adamları için insanın benlik hafızası ve şehir hafızaları temel ilgi alanlarından birini oluşturur. Günümüzde postmodern ben tasavvuru, zihinsel açıdan insanı geleceğe hazırlarken ötekini unutmayan, ama kendine göre anlamlandıran ve böylece kendini ifade etmeye yarayan bir araç hâlini almaktadır.

Bu açıdan bakıldığında “aşırı ben” ile yüklü olan postmodern insan, muğlak ve anlaşılmaz bulunduğu doğa ve doğal mekânlardaki kargaşa içinde geçmişten geleceğe her zaman diliminde yine kendini görmek istemektedir. Zira postmodern insana göre etrafındaki her şeyin gizli ve aşıkâr öznesi yine kendisidir. Aşırı yüceltilmiş öznesine eleştirel bakmak zorunda olan insan için birinci adım, varlığın doğasını keşfetmesi, ikinci adım ise afak içinde metafiziğe yönelebilmesi olmalıdır.

Her türlü olumsuzluk bir yana bilhassa “posturbanizm sosyolojisi”, aşırı eleştirel şehircilik algılarının ortaya çıkmasına söz gelişi yeni ve gelişmiş metodolojik yaklaşımlar veya pratiği hissedilen dinamik teorik aydınlatmalar hatta mikro kentlilik bilincini geliştirilen postmodern siyasetler yoluyla şehrin gerçek “hafızasına yeniden dönüşü” yani “kendi benliğini ve belleğini” bulmasına olumlu yönden katkılar sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Carpo, Mario. "The Postmodern Cult of Monuments". *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism* 4/2 (2007): 50-60.
- Ellin, Nan. *Postmodern Urbanism*. New York: Princeton Architectural Press, 1999.
- Giddens, Anthony. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. Berkeley: University of California Press, 1979.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity in Association with Blackwell, 1990.
- Gotham, K. F. "Urban Sociology and the Postmodern Challenge". *Humboldt Journal of Social Relations* 26/1-2 (2001): 57-80.
- Habermas, Jürgen. *Theory of Communicative Action Vol. 2: Lifeworld and System*. Çev. Thomas McCarthy, Cambridge: Beacon Press, 1987.
- Hicks, Stephen Ronald Craig. *Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. New Berlin: Scholarly Publishing, 2004.
- Huizinga, Johan. *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*. Boston: Beacon Press, 1955.
- Kalın, İbrahim. *Barbar Modern Medeni*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- León, Bárbara Barreiro. "Urban Theory in Postmodern Cities: Amnesiac Spaces and Ephemeral Aesthetics". *Revista de Estudios Urbanos y Ciencias Sociales* 7/1 (2017): 57-65.
- Liotard, Jean François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.
- Macit, M. Hanifi & Alper İplikçi. *Tarih Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2017.
- Nas, P. J. M. "Congealed Time, Compressed Place; Roots and Branches of Urban Symbolic Ecology". *International Journal of Urban and Regional Research* 22/4 (1998): 545-549.
- Phillips, Timothy R & Dennis L. Okholm. *Christian Apologetics in the Postmodern World*. Downers Grove, Illionis: InterVarsity Press, 1995.
- Rose-Redwood, Reuben v.dğr. "Collective Memory and the Politics of Urban Space: An Introduction". *GeoJournal* 73/3 (2008): 161-164.
- Schmandt, Michael J. "The Importance of History and Context in the Postmodern Urban Landscape". *Landscape Journal* 18/2 (1999): 157-165.
- Tarter, Jim. "Collective Subjectivity and Postmodern Ecology". *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 2/2 (1996): 65-84.
- Tucker, Kenneth H. "Aesthetics, Play, and Cultural Memory: Giddens and Habermas on the Postmodern Challenge". *Sociological Theory* 11/2 (1993): 194-211.
- Wang, Fang. *Beijing Urban Memory: Historic Buildings and Historic Areas, Central Axes and City Walls*. Peking: Springer Publication, 2016.